

Др **Јелена Јањић**
библиограф савјетник
Народна и универзитетска
библиотека Републике Српске
jelena.janjic@nub.rs

УДК: 094(497.6)
DOI: 10.7251/BSCSR1405181J

ПОВОДОМ ЗБИРКЕ СТАРЕ И РИЈЕТКЕ КЊИГЕ НАРОДНЕ И УНИВЕРЗИТЕТСКЕ БИБЛИОТЕКЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Сажетак: Рад анализира судбину/развој књига у историјски непостојаној Босни и Херцеговини. Ови услови су утицали на структуру Збирке старе и ријетке књиге Националне и универзитетске библиотеке Републике српске. Збирка није велика по броју али јесте по варијетету примјерака. Садржи књиге на латинском, црквено словенском, српском, руском, пољском, словеначком, француском, њемачком, енглеском и оријенталним језицима (арапском, турском и перзијском). Сврха ове колекције је да заштити и сачува нашу и страну литературу и културно наслијеђе.

Кључне ријечи: прве штампарије, Босна и Херцеговина, културни и историјски садржај, стара и ријетка књига, Национална и универзитетска библиотека Републике Српске.

Судбина књиге на немирном тлу Босне и Херцеговине била је и те како историјски условљена. Тако је и о данашњој Збирци старе и ријетке књиге Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске и њеној судби немогуће говорити мимо историјског контекста који ју је на непосредан начин обликовао. Њена судба је и судба развоја књиге и библиотеке, просвјете и културе у Босни и Херцеговини, па тако и Бањој Луци. Текст представља својеврстан осврт на питање зашто је данашња збирка скромног обима, жал за изгубљеном грађом и омаж бројним библиофилима и дародавцима који су властите примјерке даровали Библиотеци као опште добро.

Истакнути српски библиотекар¹, библиограф и просвјетар, историчар културе и преводилац Ђорђе Пејановић (1878–1962) биљежи “како је народ Босне и Херцеговине више вијекова живио у тешким приликама, које нису дале да се мисли готово ни на што друго него на одржавање голог живота, то су се за вријеме робовања под Турском и Аустријом врло споро и у малом броју формирале библиотеке”². Пејановић истиче да је након турског освајања нашег тла остао “врло мали број манастирских библиотека, али се њихов књижни фонд знатно смањило и спао на само неколико књига и рукописа. Турско освајање ових земаља праћено је огромним и нечувеним уништавањем како живота тако и материјалних добара. [...] Тако су пропале и библиотеке које су у то вријеме биле почеле да се развијају. Нестало је готово сасвим књига из тих библиотека, па су данас ријетке књиге из тог периода наше историје”³.

Осврћући се на развој књиге на нашем тлу Ламија Хаџиосмановић у раду *Pogled na kulturne i prosvjetne prilike u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija turske uprave* биљежи: “Многи записи говоре нам да су дуго времена код хришћанског дијела становништва манастири и самостани готово једина мјеста у којима је књига читана, prepisivana i čuvana. Тако Нићифор Дуčić (1832–1900), архимандрит, оставља драгоцене записе о књигама и рукописима што их је тражио и налазио по манастирима”⁴.

Тама дугог робовања и вишевијековног одсуства штампарије на нашем тлу оставила је дубок траг. Прва

¹ Библиотекар Просвјетине Српске централне библиотеке у Сарајеву од 1912. с прекидима до 1941, а од 1949. и Народне библиотеке Босне и Херцеговине.

² Ђорђе Пејановић. *Историја библиотека у Босни и Херцеговини: од почетка до данас*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1960, [6].

³ Исто, 14.

⁴ Lamiya Hadžiosmanović. *Pogled na kulturne i prosvjetne prilike u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija turske uprave*. U: Radovi Filozofskog fakulteta (Sarajevo), 1976–1980, 313.

штампарија у БиХ основана је *повељенијем* Божидара Горажданина 1519. године у Горажду, а радила је кратко, до 1523, када је пресељена у Румунију. Штампарија је отворена *трудом* монаха Теодора, који је занат учио у Млецима и отуда донио штампарију⁵. Протекло је и више од три вијека турске управе до формирања прве штампарије 1866. у Сарајеву – Сопронове печатње. Била је то штампарија Игњата Сопрона (1825–1894), новинара и штампара, родом из Новог Сада, касније Вилајетска печатња, те Вилајетска штампарија⁶. Услјед овако касне појаве штампарија на нашем тлу књиге штампане све до краја XIX вијека спадају у стару књигу⁷.

До објављивања Босанског пријатеља (1850) фрањевца и просвјетитеља Ивана Фране Јукића, рођеног у Бањој Луци, и отварања поменуте Сопронове печатње, “*štampana reč u Bosni i Hercegovini pojavljuje se kao isključivo uvozna roba, do koje se teško dolazi i na koju turske vlasti često gledaju prekim okom*”⁸. У Будиму и Пешти у то доба већ су излазили српски часописи: први српски часопис са сталним излагањем Српски летопис (од 1826. у Пешти), Српски народни лист (касније Српске народне новине), Српска новина (од 1839. под називом Магазин за художество, књижевност и моду).

Значај покренутих српских часописа и тадашње тешке прилике Срба у Босни, али и њихову жељу за књигом и знањем, илустративно представља Скерлићева биљешка: “Сербски Народни Лист је у брзо стекао толико гласа да су

⁵ Митар Папић. *Трагом културног наслеђа*. Сарајево: Свјетлост, 1976, 157. (Текст *Сто година штампе у Босни и Херцеговини*).

⁶ Према Хамдији Крешевљаковићу, »*Zemaljska štamparija nastavak je Vilajetske štamparije*«. У: Hamdija Kreševljaković. *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave: (1878–1918)*. Сарајево: Архив града Сарајева, 1969, 70.

⁷ Гранична година за српску стару и ријетку књигу је 1867.

⁸ Пија Кесмановић. *Srpsko-dalmatinski magazin o Bosni i u Bosni (i Hercegovini): doprinos Bosne i Hercegovine Preporodu u Dalmaciji*. У: Glasnik arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine, God. III, 1963, 67.

га Босанци и Херцеговци преносили у своју земљу у издубљеним лебовима и на памет га учили”⁹.

Као руски конзул у Босни од 1857. боравио је Александар Фјодорович Гиљфердинг (1831–1872), познавалац словенских језика и историје. За вријеме конзулског рада обилазио је манастире по Босни и Херцеговини и Србији и сакупљао рукописне и штампане књиге. Објавио је 1859. у Петрограду путопис на руском, који је 1972. преведен под насловом *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*¹⁰. Вук Караџић у писму Вуку Поповићу из Беча 18. априла 1859. помиње како му је приповиједао Рус Гиљфердинг да је из извјесног манастира “од Србуља узео што је могао понијети (особито писане на кожи) али још много да их је остало”¹¹.

На Гиљфердингов рад осврнуо се и историчар књижевности и библиограф академик проф. др Војислав Максимовић у тексту *Konzulove putne zabilješke*: “Kada daje i ovlašnu ocjenu pronađene stare knjige, Giljferding prevashodno skreće pažnju na njene jezičke i paleografske crte i vrijednosti, ostale osobine kao da ga i ne interesuju. Zato i nije smatrao osobito važnim one rukopise što su nastali poslije XVI vijeka, izuzev nekih rijetkih primjeraka”¹². Званично није објављено које је књиге Гиљфердинг однио у Русију, нити се зна њихов број¹³.

У години отварања Сопронове печатње покренут је лист Босански вјестник, затим службени вилајетски лист Босна, а двије године касније Сарајевски цвјетник. Као два

⁹ Јован Скерлић. *Јаков Игњатовић: књижевна студија*. [Београд]: Српска краљевска академија, 1904, 18–19.

¹⁰ Александар Гиљфердинг. *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*; [с руског превео, коментаре и биљешке написао Бранко Чулић]. Сарајево: Веселин Маслеша, 1972.

¹¹ *Вукова преписка*. Књ. 7. (Државно изд.). Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1913, 355.

¹² Војислав Максимовић. *Nekada i sada*. Сарајево: Svjetlost, 1973, 78.

¹³ Исто, 77.

прва новинара у Босни јављају се Милош Мандић (1843–1900), уредник Босанског вјестника, и Мехмед Шакир Куртџехајић (1844–1872), уредник Сарајевског цвјетника. Митар Папић биљежи да “прве домаће уџбенике у Босни и Херцеговини за српске школе (*Буквар, Историја, Читанка*), написао је Мандић водећи посебну бригу о чистоти језика”¹⁴, а за Мехмеда Шакира како у Сарајевском цвјетнику “сваку културну активност у тадашњој Босни и Херцеговини, без обзира да ли се ради о муслиманском, православном или католичком становништву, пропратио је са великим симпатијама”, посебно одушевљавајући се сваком покушају отварања школа¹⁵.

Године 1831. Бања Лука, предвођена Црквеном општином, добија ферманом из Цариграда дозволу за отварање основне школе за православну дјецу, која је због немогућности да се нађе квалификован учитељ почела радити тек 1835. године¹⁶. Српски историчар Владимир Ћоровић (1885–1941) о помоћи основаним школама биљежи: “Развитак српских школа од 1860. до 1876. године помаган је знатним делом из Србије. Књиге и новац долазио је често отуда, нарочито за школе мањих општина. Нешто прилога, преко руских конзула, пристизало је и из Русије”¹⁷. Иво Андрић у докторској дисертацији *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине* биљежи: “Године 1866. основана је у Бањалуци српско-православна богословија”¹⁸. Утемељивач Богословије¹⁹ је Васо Пелагић

¹⁴ Митар Папић. *Трагом културног наслеђа*. Сарајево: Свјетлост, 1976, 72. (Текст *Наша прва два новинара*).

¹⁵ Исто, 75.

¹⁶ Ђорђе Микић. *Српска читаоница у Бањој Луци 1868–1941. године: (слова, сводови и читаоничари*. Бања Лука: Институт за историју, 1999, 6–7.

¹⁷ Владимир Ћоровић. *Босна и Херцеговина*. Бања Лука: Глас српски [и] Београд: Ars Libri, 1999, 122.

¹⁸ Иво Андрић. *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*. Превео Зоран Константиновић. У: Дисертација. Есеји и критике, Београд: Задужбина Иве Андрића, 2011, 98–99.

(1838–1899), који је иницираo и отварање Српске читаонице при њој 1868. Ђорђе Пејановић биљежи да је Читаоница отворена без одобрења турских власти, “скривала се формално под Српску општину”. Према хроничару Бање Луке Златку Пувачићу рад Читаонице одобрио је босански везир Шериф-Осман паша, звани Топал паша²⁰. Тек доласком аустроугарске власти за митрополита дабробосанског именује се Сава Косановић 29. марта 1881. у Сарајеву, први Србин митрополит, након Грка Антима²¹. Андрић истиче као највећу заслугу и значај “српско-православне цркве [у Босни] били би у томе што је она у самом народу неговала живе снаге и на тај начин до новог доба спасла континуитет духовног живота и непрекинуту националну традицију”²². Сматрам прикладним и да поменем да је, полагајући посебно на развој библиотека и читалачке културе, Иво Андрић цјелокупни износ Нобелове награде за књижевност, коју је добио 1961, поклонио за унапређење народних библиотека на подручју Босне и Херцеговине.

“Већ 1869. Пелагић је прогнан у Азију, између осталог и због тога што је ђаке учио гимнастици, а турске власти су нашле да је ово *налик на војничку муштру*”²³. Везир

¹⁹ Златко Пувачић биљежи: »Сврха Богословије је било спремање свештеничког и учитељског кадра, његовог васпитања у националном духу, уз развој револуционарне и националне свести, како према Турцима тако и према грчким владикама. Ови последњи су представљали тежак економски терет народу с једне стране, а с друге су били противници развитка националне свести народних маса, којима су натурали недостојне неквалификоване свештенике«¹⁹ уз одобравање турске власти, којој је такво стање одговарало. У: Златко Пувачић. *Стара Бања Лука*; [приредио за штампу и написао поговор Душан Пувачић]. Београд: Академија Нова; Центар за истраживање и производњу идеја, 2001, 147.

²⁰ З. Пувачић. Нав. дјело, 147.

²¹ *Свечаности при освешћењу и рукоположењу њег. високопреосвештенства Саве Косавића архиепископа и митрополита сарајевског: дне 29. марта 1881*. Сарајево: Земаљска тискара, 1881, 3.

²² И. Андрић. Нав. дјело, 99.

²³ Исто.

Топал Осман паша прогнао га је у Малу Азију, због дјеловања међу омладином у Бањој Луци и околини и његовог утицаја који се осјећао у цијелој Крајини²⁴.

Године 1910, на позив Петра Кочића да сарађује са новопокренутим а кратковјеким часописом *Развитак*, Јован Скерлић јавља се у другом броју поменутог часописа текстом *Из Аутобиографије Васе Пелагића*: “Ја вам шаљем из досада нигде необјављене аутобиографије покојнога Васе Пелагића онај део у коме он говори о своме раду у Бањалуци”²⁵ с напоменом да се овај и још неки рукописи налазе код њега још од 1898. У поменутом тексту истиче како “школа и њени наставници и ђаци били су живо кресиво и подстака за устанак који би оборио постојећи ред и поредак у Босни”²⁶.

Рад Српске читаонице забрањиван је неколико пута. Послије Устанка Срба 1875–1878. Читаоница и Богословија прекидају рад. Под аустроугарском влашћу Читаоница 1893. обнавља рад под и даље тешким условима²⁷. Тада, биљежи Ђоровић, “као жива потреба да се створи једна солидна организација за нашу укупну културну политику, која ће, поред осталог, колико могне паралисати и исправљати грехе и зле намере службене политике, основано је 1902. године друштво *Просвета*. [...] Потицај за оснивање дала је невоља наших студената у Бечу и Грацу, који су волели гладовати и мучити се, него ући у обруч Калајевих обавеза, да се, притезани све јаче, с планом васпитавају за аустриски чиновнички менталитет”²⁸. Када је основана Српска централна библиотека у Сарајеву (1912), дарован је

²⁴ L. Hadžiosmanović. *Nav. djelo*, 326.

²⁵ Јован Скерлић. *Из Аутобиографије Васе Пелагића: Драги мој пријатељу...* У: *Развитак*, Год. 1, бр. 2 (1. фебруар 1910), 42.

²⁶ Исто, 48.

²⁷ Ђ. Микић. *Nav. djelo*, 90.

²⁸ В. Ђоровић. *Nav. djelo*, 129.

један дио књига Српске читаонице, махом књиге старијег датума²⁹.

Рад Српске читаонице заустављен је и у вријеме Анексионе кризе (1908–1909), Балканских ратова (1912–1913) и Великог рата (1914–1918). Архива Читаонице је као и њен фонд највећим дијелом уништена тако да у њен рад имамо само донекле увид. Успомену на рад Читаонице сачувао је Петар Кочић у приповијетки *О, проклете вечераиње вечери* коју је 1904. објавио у књижевном додатку београдског *Дневног листа*³⁰. Златко Пувачић у књизи *Стара Бања Лука* описује рад у поменутој библиотеци: “Као матурант гимназије, по позиву професора Миланковића, члана управе Српске читаонице, ја сам дуже времена радио на сређивању библиотеке и изради каталога. Тако сам се упознао са садржином ове богате библиотеке, чије су књиге и часописи, као и остала архива, били смештени у низ за ту сврху специјално израђених ормара. Број књига је био врло велик. Прелазео је неколико хиљада...”³¹.

Свој рад Читаоница обнавља у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Историчар проф. др Ђорђе Микић биљежи да је “читаоница била једина библиотека у Бањој Луци којом су се служили ђаци свих средњих школа без обзира на веру и народност”³². Врбаске новине у тексту *Čitaonice i biblioteke u Banjoj Luci* 9. фебруара 1936. објављују како у Бањој Луци постоје четири читаонице и двије библиотеке: Српске читаонице и Братства, а несумњиво највећа је Српска читаоница са 3.555 књига. У овом за нас данас драгоцјеном тексту наводи се: “Српска читаоница смештена је у Дому Краља Петра Великог Ослободиоца. Ускоро ће се ова установа претворити у Централну библи-

²⁹ Ђ. Пејановић. Нав. дјело, 26.

³⁰ Петар Кочић. *О, проклете вечераиње вечери*. У: Дневни лист, XXII/1904, бр. 6 и 7.

³¹ З. Пувачић. Нав. дјело, 152.

³² Ђ. Микић. Нав. дјело, 46.

отеку града Бање Луке, на чему се ради већ дуже времена. На челу Српске читаонице налазе се ранији председник и један од најактивнијих чланова свих ранијих управа прота г. Душан Кеџмановић. Секретар читаонице је инг. Ђурђевић, професор, а књижничар професор г. [Константин] Леовац³³. Године 1936. као најстарија међу тада свега неколико читаоница и библиотека у Бањој Луци, Српска читаоница уз сарадњу друштва “Просвјета” покреће иницијативу за обједињење свих читаоница у једну, Народну библиотеку “стављајући своје књиге у функцију Народне библиотеке”³⁴. Октојисани устав Краљевине Југославије “забрањивао [је] национално име у називима дотадашњих националних културних друштава”³⁵, па тако и Српске читаонице.

Српска читаоница, на чијем челу је тада био прота Душан Кеџмановић, била је смјештена под сводове Спомен-дома краља Петра I Ослободиоца (данас Народно позориште Републике Српске), изграђеног 1934. У Дому уз Читаоницу било је смјештено Позориште Врбаске бановине и Музеј Врбаске бановине, на чијем челу је био академски сликар Спиридон – Шпиро Боцарић (1878–1941).

Народна библиотека Петра I Ослободиоца је отворена 26. априла 1936. а за првог библиотекара одабран је учитељ Саво Грубор³⁶. Основана је пред избијање Другог свјетског рата, у коме ће 1941. на Бањолучком пољу бити

³³ Врбаске новине, бр. 920 (9. фебруар 1936), 3.

³⁴ Ђ. Микић. Нав. дјело, 60.

³⁵ Исто, 56.

³⁶ »Након утемељења Народне библиотеке на редовној годишњој скупштини друштва Српске читаонице одржаној 13. фебруара 1938. речено је и то да Управа Српске читаонице, предвођена протом Душаном Кеџмановићем, намерава да на земљишту које је купила још 1908, а на којем је, према наводима З. Пувачића, радила књижара Фон и Гргић, подигне пословно-стамбену зграду« под називом Српски дом, у којој би била смјештена и Библиотека. Градња је почела 1. јула 1938. У: Ђ. Микић. Нав. дјело, 85.

спаљене скоро све њене књиге³⁷. О томе Ђорђе Пејановић биљежи: “За вријеме усташке страховладе 1941–1945. године затворена је Српска библиотека у Бањој Луци, а књижни фонд великим дијелом упропаштен, јер су књиге биле већим дијелом штампане ћирилицом”³⁸. Уништени фонд ове читаонице био би драгоцјен прилог нашој националној култури.

Весна Мићић о тешкој судбини коју је дијелила и Српска централна библиотека “Просвјета” биљежи: “Пред почетак Другог свјетског рата Библиотека је била на врхунцу успона. У разним мјестима БиХ имала је 295 књижница, а фонд Библиотеке и њених подружница достигао је 106.035 свезака, што ју је чинило убједљиво најбогатијим библиотеком у БиХ. Нажалост, убрзо почиње њено поновно страдање. Почетком Другог свјетског рата, тачније 17. јуна 1941. године, усташке власти су забраниле рад Српског просвјетног и културног друштва *Просвјета* и Просвјетине централне библиотеке, а њихову имовину заплијениле. Велики број књига тада је покраден, растурен и уништен. Све књиге које су писане или штампане ћирилицом, одлуком усташких власти су окарактерисане као безвриједне и продате су као стари папир. На тај начин страдао је велики дио културне баштине српског народа из БиХ, од непроцјенљиве и ненадокнадљиве вриједности”³⁹.

Након завршетка Другог свјетског рата Народна библиотека Сарајево, “која је *dužna osnovati okružne i sreske biblioteke na području Bosne i Hercegovine*”, како стоји у предмету којим се обраћа Окружном народном одбору Бања Лука шаље упуте за рад обновљене библиотеке⁴⁰. У

³⁷ Jagoda Prnija. *Hronika pisma i vremena*. U: Glas, God. XXXXIII, br. 4 746 (23. VI 1986), 8.

³⁸ Ђ. Пејановић. Нав. дјело, 26.

³⁹ Весна Мићић. *Српска централна библиотека Просвјета*. У: Радови Филозофског факултета (Пале), бр. 6–7 (2004–2005), 566.

⁴⁰ Архива НУБРС.

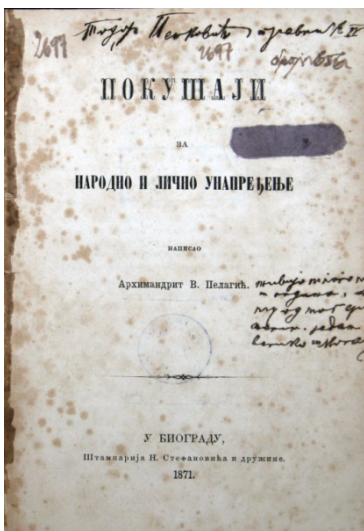
документу је и напомена да ова библиотека треба да постане језгро библиотекарства у округу, те да се све мале библиотеке сједине у њу. Нарушени фонд обнављао се највише поклонима установа и појединаца, али и откупом. Тих посљератних година “fond је predstavljao svega oko hiljadu knjiga”⁴¹.

Установа која је у тим годинама обнове фонда предњачила по помоћи јесте Народни музеј, некадашњи Музеј Врбаске бановине. Тако 1955. у првој инвентарној књизи за књижну грађу од инвентарног броја један до 5.544 стоји податак да су преузете из Народног музеја. Међу тим књигама пристигао је и дио књига које данас припадају Збирци старе и ријетке књиге.

Претпоставља се да су неке од тих књига и припадале Библиотеци пред рат, али да је нова власт фонд приписала новооснованим институцијама тзв. Независне Државе Хрватске. На поменуто упућују печати који се налазе на овој књижној грађи отиснути преко печата Српске читаонице, а то су печати Hrvatsko državno kazalište, Hrvatski drž. etnografski muzej. Књижни фонд Народне библиотеке углавном је уништен, а сасвим мален број књига увршћен је у нове фондове установа тзв. НДХ.

Библиотека је баш у тим годинама наглог развоја и обнове требало да претрпи још једну недаћу – земљотрес који је Бању Луку погодио 1969. Приликом земљотреса и каснијег честог пресељавања библиотечке грађе, фонд је видно оштећен. Године 1983. Библиотека се уселава у Дом радничке солидарности, а “o entuzijazmu zaposlenih govori i podatak da su sami preselili cjelokupan bibliotečki fond i svo-

⁴¹ J. Prnja. Nav. djelo, 8.

Васо Пелагић. *Покушаји за народно и лично унапређење* (у Биограду, 1871).

[Милош Мандић]. *Кратка свештена историја за основне школе у Виладету босанском* (У Сарајеву: У босанско-вилајетској штампарији, 1868). Запис Душана Кеџмановића.

Prva čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini (U Sarajevu: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1915).

ЈУ Народна и универзитетска библиотека Републике Српске насљедница је Народне библиотеке, утемељене на основама Српске читаонице 1936. У свом трајању мијењала је називе и локације: Народна библиотека Петра I Ослободиоца (1936), као Народна библиотека обновљена је 1946, Народна библиотека “Петар Кочић” (1963), Народна и универзитетска библиотека “Петар Кочић” (1980), Народна и универзитетска библиотека Републике Српске (1999).

Данас, након седамдесет седам година постојања, Библиотека има три огранка у Бањој Луци и бројна одјељења. Једно од њих је Одјељење посебних фондова, у чијем окриљу се налази Збирка старе и ријетке књиге при Библиографско-археографском одјељењу.

Данас, Збирка старе и ријетке књиге Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске представља посебну драгоценост у фонду ове библиотеке. Најдуже

чувано благо у данашњој збирци представљају књиге које су припадале некадашњој Српској читаоници. Ово најстарије књижно благо сачувано је и поред великог страдања књиге узрокованог ратовима и другим недаћама. Због свега наведеног у Збирку су увршћена и сва ријетка издања с почетка XX вијека и ратна издања.

Стару и ријетку књигу, према важећем *Закону о библиотечкој дјелатности*, сачињавају рукописи, рукописне и штампане књиге, периодика и друга библиотечка грађа настала до краја XIX вијека, ријетке књиге, одређени примјерци периодичних издања и друге ријетке библиотечке грађе настале у XX вијеку, као и посебне библиотечке цјелине које су због свог садржаја, умјетничке, културне и историјске вриједности значајне за науку и културу⁴³. Периодичне публикације које према поменутом закону припадају старој и ријеткој књизи чувају се у Одјељењу периодичних публикација Библиотеке (Српски летопис, *Bosanski prijatelj*, Босанска вила, Школски вјесник, Зора и др.).

Збирка је невелика обимом, али разнородна по примјерцима које чува, разноврсног садржаја и важна не само за нашу средину у којој је сачувана. Садржи књиге на латинском, црквенословенском, српском, руском, пољском, словеначком, француском, њемачком, енглеском, те оријенталним језицима (арапском, турском и перзијском). Најзначајнија намјена ове збирке јесте да се наша, али и страна, књижна и културна баштина заштити и сачува.

Најстарија књига у Збирци датира из средине XVI вијека: *De verbo mirifico* Јохана Ројхлина (1455–1522), њемачког хуманисте. Штампана је 1552. у Лиону. Велики дио Збирке чине богослужбене књиге. У Збирци су и *Catechismus ex decreto concilli tridentini* штампан 1577. у

⁴³ *Закон о библиотечкој дјелатности*, Службени гласник Републике Српске, 2001, бр. 52.

Инголштату, *Biblia Sacra* (1633), *Biblia Sacra* (1679) и бројне друге вриједне књиге. Међу старим страним књигама су дјела Дантеа Алигијерија (1265–1321), Торквата Таса (1544–1595), Жана де Ла Фонтена (1621–1695), Јохана Волфганга Гетеа (1749–1832), Фридриха фон Шилера (1759–1805) и др.

Најстарија српска штампана књига у овој збирци јесте *Слово ѿ грѣшномъ человѣку* Гедеопа Криновског “Ради Православныхъ Сербскаго Народа Хрїстіанъ Из Московскаго на Славено-Сербскій ѣзыкъ преведенное ѿ Ї. Р. Въ Карловцѣ Сврмінскомъ”, како стоји на насловној страници књиге, штампане 1764. у Венецији код Грка Димитрија Теодосија, који је 1761. отворио и ћирилски одејек своје штампарије. У Збирци је сачувано *Послѣдованіе молебна за болѣцаго* на црквенословенском језику из 1763, штампан код Димитрија Теодосија у Венецији, са податком да је печатан у “Градѣ Москвѣ”. Овај податак о штампању књиге у Москви (и др. градовима у Русији) Теодосије је стављао при штампању православних богослужбених књига да би отклонио оправдано неповјерење српског свештенства према књигама које долазе из католичких средина. Књигу је 1977. године Библиотеци даровао Александар Равлић, о чему свједочи запис на унутрашњој страни предлиста: “Pronašao jula 1977. u Banjaluci i poklonio Narodnoj biblioteci P. Kočić Banjaluka, Aco Ravlić”.

У Збирци се налазе и *Дѣлнїи стыхъ Аплѣ*, писана на црквенословенском а штампана у Москви 1783. На књизи је и запис Герасима Зелића (1752–1828)⁴⁴ на маргинама од насловне до тринаесте странице датиран 16. јануара 1792. у Бечу. Збирку краси и *Сербскій секретаръ или Руководс-*

⁴⁴ Герасим Зелић, калуђер и архимандрит у манастиру Крупи, епископски викар у Далмацији и Боки которској.

тво како сочинјавати различнѣйша писма, Квѣте, Облѣгаціе, Контракте, Тестаменте, Реверсе, Конте и пр. Атанасија Стојковића, штампан у Будиму 1802.

Међу српским ствараоцима XIX вијека доминантну личност представља Вук Стефановић Караџић. У Збирци је Вуков *Српски рјечник* штампан у Бечу 1818. те друго издање *Рјечника* (Беч, 1852), *Српске народне пословице* (Беч, 1849) и др. Међу ауторима су и Иван Гундулић (1588–1638), Герасим Зелић (1752–1828), Атанасије Стојковић (1773–1832), Платон Атанацковић (1788–1867), Симеон Милутиновић Сарајлија (1791–1847), Петар II Петровић Његош (1813–1851), Матија Бан (1818–1901), Данило Медаковић, (1819–1881), фра Грго Мартић (1822–1905), Љубомир П. Ненадовић (1826–1895), Стојан Новаковић (1845–1915), Васо Пелагић (1838–1899), Исаија Митровић (1880–1949), Николај Велимировић (1880–1956), Владимир Ћоровић (1885–1941) и др.

У Збирци је сачуван и мањи број рукописа и неколико минијатурних књига. Нажалост, ниједан стари српски рукопис није сачуван. Најстарији рукопис на српском језику јесте *Житіе Матере Божіе* из 1837. Преписивач је јереј и учитељ “Пеђњ Кокотовичъ”⁴⁴. Сачуван је рукопис *Псалтира* из 1845. писан на црквенословенском, те *Прѣвременѣй грађанскѣй поступник*, препис Глише Ољаче из 1882.

У Збирци се налази и богата подзбирка оријенталних рукописа коју је Салих Трако, сарадник Оријенталног института у Сарајеву, описао 1986. и чији каталог је објављен 1990. као сепарат сарајевске Баштине. У уводном тексту поменутог каталога Трако истиче да се у збирци од 53 рукописа налазе два аутографа. Први аутограф, који потиче из 1778. године, јесте “djelo Fath al-asrar (Otkrovenje tajni, III 548–1) komentar poznatog djela o logici Isagugi (Isa-

goga), a napisao ga je Muhammed sin Mustafe Čajničanin”⁴⁵, a “drugi autograf nosi naslov Keškul-i`uššaq (Derviška bilježnica), a napisao ju je na turskom jeziku hadži Muhammed Moštro (iz sela Moštra kod Visokog)”⁴⁶.

Из ове збирке рукописа оријенталиста проф. др Дарко Танасковић, поред два поменута аутографа, издваја и као “културно-историјски најзанимљивији и највреднији *Коментар* дивана великог персијског песника Садија (XIV в.), из пера Чајничанина, а у целом исламском свету високо цењеног учењака Ахмеда Судија”⁴⁷. Танасковић истиче да су ова три рукописа локално свакако репрезентативни за стање муслиманске образованости у османској Босни и Херцеговини.

Велики број књига у Збирци су ријетки примјерци штампани почетком двадесетог вијека који илуструју развој школства и књижевности, те дјела објављена у вријеме оба свјетска рата.

У Збирци старе и ријетке књиге као посебна драгоценост чувају се три књиге из Кочићеве личне библиотеке. Власништво доказује печат Петра Кочића са аутографом отиснут на предлисту једне и насловним страницама двију књига, као и биљешка библиотекара да су поклон Милке Кочић, пишчеве супруге⁴⁸.

Претпоставља се да су то књиге које су 1956. године уз дио Кочићеве архиве у виду поклона стигле у Бању Луку, “чиме се Милка Кочић на леп начин одужила родном кра-

⁴⁵ Salih Trako. *Zbirka orijentalnih rukopisa Narodne i univerzitetske biblioteke »Petar Kočić« i Banjoj Luci*. Sarajevo: Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1990, 312.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Дарко Танасковић. Из рукописа. Архива НУБ РС.

⁴⁸ То су сљедећи наслови: *Пучина и Обичан човек* Бранислава Нушића (Београд, 1905), *Sara Konstantina VII. Porfirogenita De administrando imperio: glave 29–36* (Загреб, 1909) и *Подаци за проучавање просвјетног рада у Босни и Херцеговини: реферат за Просвјетницу» анкету* (Сарајево, 1911).

ју»⁴⁹. Ови примјерци могу бити од користи при реконструкцији првобитне Кочићеве библиотеке, која је највећим дијелом у фонду Народне библиотеке Србије, а дио грађе је у Музеју књижевности и позоришне умјетности БиХ.

Сачувани су и *Јауци са Змијања* Петра Кочића (чије име је дуго Библиотека носила у свом називу) штампани 1910. у Српској штампарији у Загребу.

Занимљивости посебне врсте чине књиге које носе записе власника, потписе, посвете, бројне печате, који свједоче о бурним историјским догађајима на нашем тлу. На насловној страници књиге *Песталоције: његов живот и педагошки рад* Ј. В. Абрамова, штампане 1898, налази се аутограф академика Владе Милошевића (1901–1990), познатог композитора, етномузиколога, хоровађе и педагога, рођеног у познатој бањолучкој трговачкој породици, поријеклом из Херцеговине.

На својим страницама ова грађа садржи екслибрисе, штампане или ручно израђене наљепнице, које се лијепе на унутрашњој страни корица предњих а често и задњих и означавају њеног власника. У Збирци се налазе и бројни адлигати, физички самосталне цјелине вјештачки начињене, што су најчешће радили власници једне библиотеке. Власник библиотеке повезивао је једним корицама накнадно више публикација које могу бити од истог аутора, издавача, из исте области знања или истог формата, а некада немају ниједну заједничку карактеристику осим опредјељења власника да их повеже.

На својим страницама садржи обиље културолошких података, те је незаобилазна грађа за различита историјска, филолошка, књижевна и друга истраживања. Ликовна опрема, врста и квалитет сачуваних рукописних и штампаних дјела, говоре нам колика је пажња посвећивана књизи

⁴⁹ Љубодраг Обровачки. *Библиотека породице Петра Кочића*. У: Гласник Народне библиотеке Србије, Год. III, бр. 1 (2001), 82.

у појединим раздобљима, па су извор социокултуролошког читања. Увези ове збирке су различити: дрвени пресвучени кожом, кожни (често орнаментирани), картонски и платнени. Један број кожних увеза садржи металне копче као вањски украс корица.

Велики број дјела поклон су библиофила проте Душана Кеџмановића, о чему постоје и занимљиви записи на књигама. Пажњом, марљивошћу и трудом бројних генерација библиотекара и библиофила попут Радмиле Боровнице (1932–2011) до данас је сачувана ова збирка. Магистар библиотекарства Р. Боровница седамдесетих година XX вијека започиње библиографски опис тадашње збирке, који је остао у рукопису.

Стара и ријетка књига према *Закону о културним добрима*⁵⁰ спада у покретно културно добро, те је посебно чуван и заштићен дио књижног фонда и користи се само у читаоници Посебних фондова. Библиотечка грађа чува се, у складу са законом, у просторијама у којима је на одговарајући начин заштићена од пожара, влаге, физичких, биолошких и хемијских и других узрочника који би могли довести до њеног оштећења или уништења.

Библиотека поступа према Правилнику о чувању, заштити и коришћењу старе и ријетке библиотечке грађе у ЈУ Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске. Услови у којима се грађа чува, нажалост, ипак нису одговарајући. За чување ове драгоцене библиотечке грађе потребно је обезбиједити одржавање константне температуре и влажности у просторији у којој је она смјештена.

У току 2012. године започета је, послије двадесетак година, конзервација и рестаурација највреднијег рукописног и штампаног блага из Збирке уз свесрдну подршку Народне библиотеке Србије. Техничком заштитом од даљег

⁵⁰ Закон о културним добрима, Службени гласник Републике Српске, 1995, бр. 11.

пропадања у Конзерваторској лабораторији ове библиотеке заштићене су књиге којима је заштита била неопходна.

Од октобра 2007. године, са преласком на компјутерску каталогизацију раритета, омогућено је и њихово претраживање у електронском каталогу (COBISS.BH), поред већ постојећег начина информисања путем лисних каталога. Библиотека је као мјеру заштите ове грађе предузела и дигитализацију поштујући препоруке о историјској и културној вриједност грађе, заштити и смањењу оштећења, презентовању и научном значају.

Управо према тим критеријима, водећи рачуна и о њиховом значају за нашу средину, приступило се дигитализацији. Дигитална збирка доступна је на веб адреси Библиотеке: www.nub.rs. Дигитализација старе и ријетке књиге од велике је важности за Библиотеку, наше кориснике, а и за заштиту и презентацију културног блага које се налази у овом фонду. Дигитална библиотека садржи и вриједне бх. часописе у оквиру колекције Новине и часописи: Босанска вила (1885–1914), Дабро-босански источник (1887–1910), Школски вјесник (и његов Службени додатак 1894–1909), Зора (1896–1900), Развитак (1910, 1935–1941), Отаџбина (1907–1908, 1923–1925, 1936) и Књижевна Крајина (1931–1932).

Библиотека презентовање ове грађе врши дигитализацијом, изложбеном дјелатношћу и издаваштвом⁵¹. Поводом свечаног обиљежавања седамдесет пете годишњице постојања Библиотеке изложен је дио ове драгоцене грађе. Прво штампано издање *Стојанке мајке Кнезжополке* Скендера Куленовића из 1945, сачувано на полицама ове збирке, пос-

⁵¹ Јелена Јањић. *Стара и ријетка српска књига у фонду Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2008.

лужило је за репринт издање које је објављено у току 2012. године⁵².

Радује нас што су се у нашим збиркама Посебних фондова сачувала ријетка издања штампана у вријеме Првог свјетског рата којих нема у другим српским библиотекама и њихове дигиталне копије увршћене у пројекат *Еуропеана колекције 1914–1918: сећања на Први светски рат – дигитална збирка драгоцених извора из европских националних библиотека*⁵³.

Остаје нам такође и жал за више деценија прикупљаним благом, рукописним и штампаним, из фонда Српске читаонице и Народне библиотеке Петра I Ослободиоца, које је страдало у вријеме Другог свјетског рата, али и оним уништеним знатно прије током дугог робовања српског народа, а било би свједочанство о духовном континуитету народа и простора и извор за многострука проучавања.

Abstract: The Paper analyses the destiny/development of book in historically unsettled Bosnia and Herzegovina. These conditions influenced the structure of the Collection of Old and Rare Book of the National and University Library of the Republic of Srpska. The Collection is not great in number but in variety of copies. It comprises books in Latin, Church Slavonic, Serbian, Russian, Polish, Slovenian, French, German, English, and Oriental Languages (Arabian, Turkish and Persian). The purpose of this Collection is to protect and preserve our, as well as foreign literary and cultural heritage.

Key words: the first printing houses, Bosnia and Herzegovina, cultural and historical context, old and rare book, National and University Library of the Republic of Srpska

⁵² Скендер Куленовић. *Стојанка мајка Кнежопољка*. - Репринт изд. Бања Лука: Арт принт; Приједор: Општина Приједор, 2012.

⁵³ На позив Народне библиотеке Србије, учесника међународног пројекта *Еуропеана колекције 1914–1918: сећања на Први светски рат – дигитална збирка драгоцених извора из европских националних библиотека* пет ријетких књига увршћених у ову значајну колекцију чува се у Посебним фондовима Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске: Легату Душана Ј. Боновића и Збирци старе и ријетке књиге.